

(юридичними можливостями) та обов'язками, належає виконання яких гарантується силою державного впливу аж до прямого примусу.

Завершуючи дослідження, констатуємо, що норми права мають доволі цікавий та неоднозначний характер, який, з одного боку, наближує їх до норм цивільного права, а з іншого боку, свідчить про наявність у них власної специфічної правової

природи, в межах якої чіткі імперативні вказівки поєднуються із відносно визначними положеннями. Такий підхід гарантує учасникам трудових і тісно пов'язаних із ними відносин необхідну свободу дій в процесі врегулювання ними своїх взаємин, і водночас забезпечує необхідний мінімум державних гарантій їх трудових прав та законних інтересів.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вишневецька С.В. Поняття норми трудового права / С.В. Вишневецька // Науковий вісник Чернівецького університету : збірник наук. праць. – Вип. 82: Правознавство. – Чернівці : ЧДУ, 2000. – С. 60–64.
2. Івчук Ю.Ю. Теоретичні підходи до системи трудового права України в умовах ринкової економіки : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 «Трудове право; право соціального забезпечення» / Ю.Ю. Івчук ; Східноукраїнський національний ун-т ім. В.І. Даля. – Луганськ, 2004. – 175 с.
3. Степакова Н.М. Зміст норми трудового права в механізмі реалізації права / Н.М. Степакова // XII Міжнародна наукова інтернет-конференція «НАУКОВИЙ ПОТЕНЦІАЛ 2016» [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://intkonf.org/stepakova-n-m-zmist-normi-trudovogo-prava-v-mehanizmi-realizatsiyi-prava>.
4. Гетьманцева Н.О. Понятие и особенности норм трудового права / Н.О. Гетьманцева // Международный научно-практический правовой журнал «Legea și viața («Закон и Жизнь»). – 2015. – № 1 / 3. – С. 3–6.
5. Томко В.Г. Понятие и сущность нормы трудового права / В.Г. Томко // Международный научно-практический правовой журнал «Legea și viața» («Закон и Жизнь»). – 2015. – № 12 / 2. – С. 116–119.
6. Заморська Л.І. Відносно визначені норми права: поняття, структура, функції : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Л.І. Заморська ; Одес. нац. юрид. акад. – О., 2009. – 190 с.
7. Кодекс законів про працю України від 10 грудня 1971 року № 322-VIII // ВВР. – 1971. – Додаток до № 50. – Ст. 375
8. Про колективні договори і угоди : Закон України від 1 липня 1993 року № 3356-XII // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1993. – № 36. – Ст. 361.
9. Скакун О.Ф. Теорія права і держави : [підручник] / О.Ф. Скакун. – 2-ге вид. – К. : Алерта ; КНТ ; ЦУЛ, 2010. – 520 с.
10. Загальна теорія держави і права: [підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів] / [М.В. Цвік, В.Д. Ткаченко, Л.Л. Богачова та ін.]; [за ред. М.В. Цвіка, В.Д. Ткаченка, О.В. Петришина]. – Х. : Право, 2002. – 432 с.
11. Бобылев А.И. Теоретические проблемы правового регулирования / А.И. Бобылев // Право и политика. – 2002. – № 8. – С. 10–16.

УДК 349.22

## РІЗНОВИДИ МАТЕРІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ РОБОТОДАВЦЯ

### VARIETIES LIABILITY OF THE EMPLOYER

**Подорожній Є.Ю.,**

*кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник,  
доцент кафедри адміністративного права та процесу  
Харківського національного університету внутрішніх справ*

У статті на основі наукових поглядів вчених досліджено теоретичні підходи щодо тлумачення таких понять, як «матерія», «збитки» та «школа». Надано авторське бачення щодо визначення терміну «шкода, завдана роботодавцем найманому працівнику». Відзначено, що матеріальна відповідальність роботодавця перед найманим працівником за завдання першим другому матеріальної шкоди може виникати на початкових стадіях формування трудових правовідносин, в процесі їх протікання та після завершення цих правовідносин.

**Ключові слова:** матерія, збитки, шкода, матеріальна відповідальність, роботодавець, відповідальність роботодавця.

В статье на основе научных взглядов ученых исследованы теоретические подходы относительно толкования таких понятий, как «материя», «ущерб» и «вред». Предоставлено авторское видение определения термина «вред, причиненный работодателем наемному работнику». Отмечено, что материальная ответственность работодателя перед наемным работником за нанесение первым второму материального ущерба может возникать на начальных стадиях формирования трудовых правоотношений, в процессе их протекания и после завершения этих правоотношений.

**Ключевые слова:** материя, убытки, ущерб, материальная ответственность, работодатель, ответственность работодателя.

The article based on scientific views of scientists the theoretical approaches to the interpretation of such concepts as “matter”, “loss” and “sorry”. Courtesy of the author’s vision of the definition of “damage caused to the employer hired worker”. Emphasized that the liability of the employer to the employee for the second problem first material damage can occur in the early stages of formation of labor relations in the process of their leaks and after these relationships.

**Key words:** matter, loss, damage, liability, employer, employer liability.

**Постановка проблеми.** Однією з особливостей юридичної відповідальності роботодавців безпосередньо перед найманими працівниками є те, що вона можлива тільки у вигляді матеріальної відповідальності. Водночас роботодавці та уповноважені ними органи можуть притягатися за порушення режиму законності у трудовій сфері й до інших видів правової відповідальності, зокрема до адміністративної та кримінальної. Більше того, в межах самої матеріальної відповідальності роботодавців можна виокремити декілька різновидів, які мають свою специфіку. Саме тому ми розглянемо характер та зміст окремих різновидів матеріальної відповідальності роботодавців.

**Стан дослідження.** Різним видам матеріальної відповідальності присвячували увагу у своїх наукових дослідженнях такі вчені, як Т.Є. Крисань, О.Г. Серета, Є.І. Темнова, М.В. Цвік, В.Д. Ткаченко, О.В. Петришин, М.І. Магузов, О.В. Малько, Ю.П. Дмитренко, В.С. Венедіктов, П.Д. Пилипенко та інші. Проте недостатньо приділено уваги матеріальній відповідальності саме роботодавця.

**Метою статті** є дослідження різновидів матеріальної відповідальності роботодавця.

**Виклад основного матеріалу.** Єдиною підставою притягнення роботодавця, як власне і працівника, до матеріальної відповідальності є трудове майнове правопорушення, тобто винне порушення однією зі сторін трудового договору своїх обов'язків, що призвело до заподіяння майнової шкоди іншій стороні [1, с. 455]. При цьому наявність прямої дійсної шкоди, є обов'язковою умовою настання цієї відповідальності. Однак характер цієї шкоди може бути різним: матеріальним та нематеріальним.

Термін «матерія» у тлумачних словниках визначається як:

– об'єктивна реальність, що існує поза людською свідомістю й незалежно від неї;

– те, з чого складаються усі речовини;

– те саме, що й тканина [2, с. 651].

Відповідно, «матеріальний» – це такий, що:

– відноситься до матерії, який має відчутну форму;

– речовий, предметний [2, с. 651; 3, с. 525].

У філософії матерія позначає субстанцію, що володіє статусом першооснови (об'єктивною реальністю) по відношенню до свідомості (суб'єктивної реальності); категорію, що виражає найбільш глибоку сутність світу (його об'єктивне буття) [4, с. 407]. Матерія – це нескінченна безліч всіх існуючих у світі об'єктів і систем, субстрат будь-яких властивостей, зв'язків, відносин і форм руху. Матерія включає в себе не тільки всі ті, що безпосередньо спостерігаються, об'єкти й тіла природи, а й усі ті, які в принципі можуть бути пізнані в майбутньому на основі вдосконалення засобів спостереження і експерименту. Весь навколишній нас світ є рухомою матерією в її нескінченно різноманітних формах і проявах, з усіма її властивостями, зв'язками і відносинами [5, с. 353].

Отже, матеріальна шкода завжди пов'язана із втратами майнового характеру: знищення речей, погіршення їх якості та (або) зменшення кількості, неотримання чи недоотримання речових благ. У цьому

контексті слід відзначити точку зору, яку висловлюють І.І. Митрофанов та Т.В. Гайкова. Вони пишуть, що майнова шкода – це будь-яке зменшення чи знищення майнового суб'єктивного права, охоронюваного законом інтересу чи майнового блага, що спричиняє втрати у потерпілого. Дослідники справедливо наголошують на тому, що від поняття «майнова шкода» слід відрізнити поняття «майнові збитки», які є економічним (вартісним, грошовим) еквівалентом завданої майнової шкоди [6, с. 196–197]. Збитки, як відзначають правники, мають подвійну правову природу, адже вони є економічною і юридичною категорією. Проте не будь-які економічні (майнові) збитки набувають ознак юридичної категорії. Економічні збитки – це негативні наслідки у формі зменшення майнових благ, не обумовлені діяльністю фізичних чи юридичних осіб, за настання яких не наступає примусовий обов'язок третіх осіб їх відшкодувати чи компенсувати. Юридична категорія «збитки» складається лише з тих збитків, які виникають внаслідок порушення у межах цивільних чи інших правовідносин, уповноважений учасник яких має право вимагати від зобов'язаної особи відшкодування таких збитків [6, с. 196–197; 7, с. 6]. І.В. Подколзін визначає збитки як грошове вираження втрачених, додатково витрачених або недоотриманих майнових благ особою внаслідок порушення відповідного цивільного права іншою особою, зокрема, стороною договірної зобов'язання, які підлягають відшкодуванню [7, с. 6].

На тому, що шкоду не можна ототожнювати зі збитками, наголошує й О.С. Іоффе, який пише, що збитки та шкода є самостійними поняттями, які застосовуються в речовому або соціальному значенні [8, с. 100]. На відміну від попереднього автора, Н.С. Малєїн під шкодою розуміє заподіяне порушення майнового інтересу, що виражається в грошовій формі, формі збитків [9, с. 91]. Вважаємо, що такий підхід звужує поняття шкоди і є справедливим, якщо говорити про неї лише в матеріальному контексті. Однак вона, як ми вже зазначали, може мати і нематеріальний характер. З цього приводу Т.Є. Крисань слушно зазначає, що «шкода» і «збитки» ототожнюються, але лише настільки, наскільки шкода може бути виражена в грошовій оцінці. У цілому ж поняття шкоди, в тому числі і такої, що не піддається грошовій оцінці, виявляється ширше за поняття збитків [10, с. 71]. Шкода є ширшим поняттям, що підрозділяється на майнову і немайнову шкоду. Шкода може бути заподіяна не тільки майну, але й особі громадянину або діловій репутації юридичної особи. Шкоду можна відшкодувати в натурі шляхом надання речі того ж роду і якості, виправлення пошкоджень, спростування відомостей, що порочать ділову репутацію тощо, шляхом компенсації моральної шкоди, а також шляхом відшкодування збитків [10, с. 71–72].

Аналіз нормативних джерел також свідчить про те, що термін «збитки» використовується тільки для позначення матеріального аспекту шкоди. Так, у статті 22 Цивільного кодексу України встановлено, що особа, якій завдано збитків у результаті порушен-

ня її цивільного права, має право на їх відшкодування, при цьому збитками є:

1) втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки);

2) доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене (упущена вигода) [11].

Також слід відзначити статті 224–225 Господарського кодексу України від 19 жовтня 2000 року № 2050-III, в яких закріплено, що під збитками розуміються витрати, зроблені управненою стороною, втрата або пошкодження її майна, а також неодержані нею доходи, які управнена сторона одержала б у разі належного виконання зобов'язання або додержання правил здійснення господарської діяльності другою стороною. При цьому до складу збитків, що підлягають відшкодуванню особою, яка допустила господарське правопорушення, згідно із цим Кодексом, включаються:

– вартість втраченого, пошкодженого або знищеного майна, визначена відповідно до вимог законодавства;

– додаткові витрати (штрафні санкції, сплачені іншим суб'єктам, вартість додаткових робіт, додатково витрачених матеріалів тощо), понесені стороною, яка зазнала збитків внаслідок порушення зобов'язання другою стороною;

– неодержаний прибуток (втрачена вигода), на якій сторона, яка зазнала збитків, мала право розраховувати у разі належного виконання зобов'язання другою стороною;

– матеріальна компенсація моральної шкоди у випадках, передбачених законом [12].

Отже, враховуючи вищезазначене, доцільно погодитися із тим, що визначальним у визначенні поняття «збитки» є формула, запропонована ще римськими цивілістами, згідно з якою майновою шкодою (збитками) вважалось обчислене в грошах будь-яке зменшення наявного майна та інше ущемлення майнового інтересу однієї особи, заподіяне протиправними діями іншої особи, яке складається із втрат наявного та втраченої вигоди [6, с. 198].

У межах відповідальності роботодавця за завдання матеріальної шкоди найманому працівнику також можна виділити декілька її різновидів, залежно від того, на якому етапі розвитку перебувають трудові відносини та яка об'єктивна сторона правопорушення, тобто характер протиправних дій (чи бездіяльності) роботодавця. О.Г. Серета з цього приводу пише, що, як показує теорія і практика, зазвичай виділяють три групи випадків матеріальної відповідальності роботодавця перед працівником залежно від порушення трудових прав працівника:

– до першої групи відноситься відшкодування майнової шкоди, що виникла в результаті порушення роботодавцем права працівника на працю;

– друга група поєднує випадки відшкодування шкоди, що виникла внаслідок порушення права працівника на охорону здоров'я, на здорові та безпечні умови праці;

– до третьої групи відносяться випадки відшкодування працівнику шкоди, що виникла внаслідок порушення роботодавцем інших прав працівника в трудовому правовідношенні, наприклад, права на охорону його особистої власності, у зв'язку із незабезпеченням збереження майна працівника під час роботи [13, с. 65].

При цьому дослідник підкреслює, що запропонована класифікація охоплює випадки відповідальності роботодавця за майнову шкоду, заподіяну працівнику [13, с. 65].

На думку Н.Б. Болотіної, матеріальна шкода, заподіяна працівникові при виконанні ним трудових обов'язків, включає в себе:

1) шкоду, заподіяну працівникові внаслідок порушення права на працю:

– при необґрунтованій відмові у прийнятті на роботу;

– при прийнятті працівника на роботу з порушенням правил прийняття, що спричинило його подальше звільнення з цієї причини;

– при незаконному переведенні на іншу роботу, відстороненні від роботи, звільненні працівника;

– при порушенні обов'язків власника або уповноваженого ним органу щодо видачі документів про його працю і заробітну плату (у разі неправильного заповнення, оформлення і затримки видачі трудової книжки, документів про працю і заробітну плату);

2) шкоду, заподіяну майну працівника [1, с. 470].

Ю.П. Дмитренко вважає, що матеріальна шкода працівнику завдається роботодавцем при таких діях останнього:

– при порушенні права працівника на працю (при незаконних переведеннях, звільненні, відстороненні від роботи тощо);

– при порушенні обов'язків власника чи уповноваженого ним органу щодо видачі документів про працю та заробітну плату (неправильне заповнення, оформлення чи затримка видачі трудової книжки, заробітної плати тощо);

– при незабезпеченні збереження особистих речей працівника під час роботи (крадіжка, пошкодження, знищення);

– за незабезпечення роботодавцем безпечних умов праці, що спричинило пошкодження здоров'я чи смерті працівника (лише в окремих випадках) [14, с. 373].

В.С. Венедиктов пише, що законодавством передбачається можливість накладення матеріальної відповідальності і на роботодавця. Так, роботодавець зобов'язаний відшкодувати збиток, заподіяний працівникові внаслідок:

– затримки виконання рішення органу, що розглядає трудовий спір про поновлення на роботі незаконно звільненого або переведеного на іншу роботу працівника;

– недотримання вимог законодавства про охорону праці, що привело до трудового каліцтва або іншого ушкодження здоров'я працівника;

– незаконного звільнення або переведення на іншу роботу;

– знищення, псування, крадіжки особистих речей працівника під час роботи;

– затримки видачі трудової книжки і розрахунку при звільненні [15, с.128].

П.Д. Пилипенко, розкриваючи сутність матеріальної відповідальності роботодавця, зазначає, що матеріальна шкода, завдана ним працівнику, полягає у повній чи частковій втраті заробітної плати, яка зумовлена:

– незаконним звільненням, переведенням, відстороненням працівника від виконання трудових функцій;

– порушенням роботодавцем законодавче встановленої процедури розірвання трудового договору;

– затримкою виконання судового рішення про поновлення на роботі незаконно звільненого працівника;

– недотримання вимог законодавства про охорону праці, що призвело до трудового каліцтва або іншого ушкодження здоров'я працівника.

Матеріальна відповідальність роботодавця також

може бути наслідком псування, знищення або крадіжки особистих речей [16, с. 160].

**Висновки.** Таким чином, збитки – це економічний вимір (вираження) матеріальної шкоди, яка, у свою чергу, з юридичної точки зору, позначає негативні матеріальні наслідки протиправних дій осіб. Звідси матеріальна шкода, завдана роботодавцем найманому працівнику, – це ті збитки (у вигляді пошкодження, зменшення чи повної втрати особистого майна (речей) найманого працівника, неотримання чи недоотримання ним певних матеріальних благ, унеможливлення чи ускладнення задоволення ним своїх матеріальних інтересів), яких зазнав найманий працівник внаслідок невиконання чи неналежного виконання роботодавцем своїх трудо-правових обов'язків. Отже, матеріальна відповідальність роботодавця перед найманим працівником за завдання першим другому матеріальної шкоди може виникати на початкових стадіях формування трудових правовідносин, в процесі їх протікання та після завершення цих правовідносин.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Болотіна Н.Б. Трудове право України : [підручник] / Н.Б. Болотіна. – 4-те вид., стер. – К. : Вікар, 2006. – 725 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
3. Большой толковый словарь русского языка / сост. и гл. ред. С.А. Кузнецов. – СПб. : Норинт, 2000. – 1536 с.
4. Новейший философский словарь / сост. А.А. Грицанов. – М. : Изд. В.М. Скаун, 1998. – 896 с.
5. Философский энциклопедический словарь / гл. ред.: Л.Ф. Ильичев, П.Н. Федосеев, С.М. Ковалев, В.Г. Панов. – М. : Сов. Энциклопедия, 1983. – 840 с.
6. Митрофанов І.І. «Шкода» та «збитки»: співвідношення понять / І.І. Митрофанов, Т.В. Гайкова // Вісник КрНУ імені Михайла Остроградського. – 2012. – Вип. 3 (74). – С. 28–36.
7. Подколзін І.В. Збитки та їх відшкодування в договірному праві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / І.В. Подколзін ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2010. – 20 с.
8. Иоффе О.С. Обязательственное право / О.С. Иоффе. – М. :Юрид. лит., 1975. – 872 с.
9. Малеин Н.С. Имущественная ответственность в хозяйственных отношениях / Н.С. Малеин ; отв. ред.: В.В.Лаптев. – М. : Наука, 1968. – 207 с.
10. Крисань Т.Є. Збитки як категорія цивільного права України : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Т.Є. Крисань ; Одеська національна юридична академія. – О., 2008. – 216 с.
11. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – № 40–44. – Ст. 356.
12. Господарський кодекс України від 19 жовтня 2000 року № 2050-III // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – № 18, № 19–20, № 21–22. – Ст. 144.
13. Серєда О.Г. Роботодавець як суб'єкт трудового права : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 «Трудове право; право соціального забезпечення» / О.Г. Серєда ; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2004. – 210 с.
14. Дмитренко Ю.П. Трудове право України : [підручник] / Ю.П. Дмитренко. – К. : ЮрінкомІнтер, 2009. – 624 с.
15. Венедіктов В.С. Трудове право України (Особлива частина) : [навчальний посібник для курсантів і слухачів вищих навчальних закладів МВС України] / В.С. Венедіктов. – Сімферополь : ДОЛЯ, 2005. – 368 с.
16. Трудове право України : [навчальний посібник] / за ред. П.Д. Пилипенка. – К. : Істина, 2005. – 208 с.